

EEN INLEIDING

Leni Van Goidsenhoven —

Wie is er aan het woord? Welke stem is belangrijk? Welk verhaal wordt gehoord?

Sommige verhalen zijn dominanter en worden sneller gehoord dan andere verhalen en dat heeft een grote impact op hoe we naar mensen en de wereld rondom ons kijken.

Enkele jaren geleden legde de Nigeriaanse schrijfster Chimamanda Ngozi Adichie in haar TEDx-lezing ‘Het gevaar van een enkel verhaal’ glashelder uit wat dreigt te gebeuren als we alleen de dominantste verhalen horen, als we mensen slechts één enkele kant van een verhaal, wereld of cultuur laten zien. Adichie verwees vooral naar haar eigen aanvaringen met zo’n enkel verhaal en vertelde hoe ze als Nigeriaans meisje uitsluitend Amerikaanse en Engelse boeken aangereikt kreeg waarin geen enkel zwart personage voorkwam. De boeken prikkelden haar verbeelding en ze was gecharmeerd door de blonde personages met blauwe ogen die in de sneeuw speelden. Het gevolg was dat ze zich niet kon voorstellen dat mensen zoals zij konden en mochten bestaan in literatuur, dat ook zwarte mensen een literaire stem hadden. Toen ze negentien was en in Amerika ging studeren, merkte ze bijvoorbeeld op dat haar kamergenote ervan uitging dat Adichie geen vloeiend Engels kon spreken en een voorkeur zou hebben voor traditionele Afrikaanse muziek. Haar kamergenote had maar één verhaal over Afrika in gedachten: het dominante verhaal van Afrika als een primitief, arm werelddeel. Binnen dat verhaal was er geen enkele mogelijkheid dat Afrikanen iets met haar gemeen zouden hebben. Ze had al medelijden met Adichie nog voor ze haar ontmoet had. Een

welwillend, neerbuigend medelijden. Er was geen mogelijkheid van een band als gelijkwaardige mensen.

‘Enkele verhalen’, zo legt Adichie uit, ‘creëren vooral stereotypen, en het probleem is niet zozeer dat ze onjuist zijn, maar dat ze onvolledig zijn. Ze zorgen ervoor dat een bepaald verhaal het enig mogelijke verhaal wordt.’ Dat enkel verhaal definieert ze vanuit het principe van *nkali*, wat vrij vertaald ‘groter zijn dan een ander’ betekent. Hoe verhalen verteld worden, door wie, wanneer en hoeveel er verteld worden, dat alles is afhankelijk van macht. Macht is het vermogen niet alleen een verhaal over een ander te vertellen, maar dat verhaal te maken tot het definitieve verhaal over die persoon.

12 Toen ik Adichies lezing voor het eerst hoorde, gaf ze vooral gestalte aan het naamloze ongemak dat ik had gevoeld telkens als ik zo’n enkel verhaal tegenkwam. Ah, dacht ik, dus dat is waarom ik altijd ineenkrimp wanneer iemand voor de zoveelste keer zucht dat het tragisch moet zijn te leven met een verstandelijke beperking. Daarom word ik zo kwaad bij nog maar eens een grap over dé autist die alles op een rijtje wil plaatsen of die de metafoor te letterlijk neemt. Adichies heldere concept van het enkel verhaal en het gevaar ervan hielp me om de aanpak van mijn werk te rechtvaardigen als wetenschapper en lesgever rond mensen met een beperking en de diverse zorg- en hulpverlening waarin ze participeren. Het enkel verhaal openbreken is waarom ik zo graag over autobiografische ziekteverhalen lesgeef aan literatuurstudenten die aanvankelijk denken dat zulke verhalen pathetisch zijn en literair waardeloos. Dat is waarom ervaringsverhalen van mensen met een beperking er wél toe doen, waarom we te allen tijde bescheidenheid aan de dag moeten leggen over wat we denken te weten over iemand, en blijvend op zoek moeten gaan naar kleine verhalen, naar

openingen en insteken die mensen zelf willen laten horen binnen de grote dominante verhalen.

Chimamanda Ngozi Adichie heeft het in haar lezing vooral over het enkele verhaal in relatie tot mensen, cultuur en wereld, maar het is ook van toepassing op hoe we naar het ‘verhaal’ zelf kijken. Er bestaat namelijk een taaie opvatting over wat telt als verhaal en wat niet, wat we herkennen als een verhaal en wat niet. Binnen de kunsten en de literatuur mag gretig geëxperimenteerd worden met verhaalconventies, maar zodra het over ervaringsverhalen of ‘zelfverhalen’ gaat, worden de regels strakker. Er gelden immers normen voor hoe we over onszelf moeten vertellen, willen we geloofd en gehoord worden, willen we herkend worden als subject. Er is dus ook een enkel verhaal over het (zelf)verhaal.

13

Over onszelf vertellen doen we dagelijks en bijna zonder dat we er erg in hebben. We geven er vorm mee aan wie we zijn – onze subjectiviteit wordt mee geconstrueerd door allerlei kleine en grote verhalen, individuele en collectieve, historische, fictieve, realistische en surrealistische verhalen. Zelfverhalen zijn belangrijk omdat ze ook bijvoorbeeld verzwegen geschiedenissen of doorleefde ervaringen kunnen blootleggen. Maar de normen en voorwaarden om ze te mogen vertellen en om gehoord te worden zijn hoog. Deze normen en voorwaarden bepalen hoe we mogen en kunnen vertellen. Ik struikelde daarover toen ik gepubliceerde autobiografische verhalen van mensen met een diagnose autisme bestudeerde. Ik raakte geïnteresseerd in wat die ‘kleine’ ervaringsverhalen toevoegen, bewegen en/of verstoren in het ‘grote’ klinische verhaal over autisme. En vervolgens in wie of wat bepaalt welke ervaringsverhalen gepubliceerd worden en tot bij een breder publiek geraken, en welke impact dat heeft op de beeldvorming.

Het normatieve aspect van hoe we ons moeten verhouden tegenover taal en verhaal kwam dus al gauw op mijn pad. Het valt op dat wie in staat is om taal op een referentiële manier te hanteren of ervaringen, herinneringen en toekomstplannen op een coherente manier kan aaneenrijgen – dat wil zeggen dat het verhaal een begin, midden en slot heeft en een thematische compleetheid – zonder problemen wordt herkend als een volwaardig, betrouwbaar, intelligent en psychisch gezond subject. Als iemand die weet wie ze is, zegt wat ze bedoelt, en bedoelt wat ze zegt. Mensen die moeilijk, anders of zelfs niet spreken, worden vaak gezien in termen van tekortkomingen. Men gaat er gauw vanuit dat ze weinig of niets te vertellen hebben. Zo wordt wel eens gezegd dat mensen met dementie eerst hun woorden niet meer vinden en vervolgens ook zichzelf niet meer. Dat iemand die voortdurend hetzelfde woord herhaalt alleen maar wat onzin uitkraamt. En iemand die niet kan spreken, zal wel diep verstandelijk beperkt zijn. Ook iemand die ondersteuning nodig heeft bij het spreken (denk aan spraakcomputer of pictogrammen) wordt meestal gezien als niet in staat om eigen ervaringen vorm te geven volgens de gangbare conventies. Als niet competent om deel te nemen aan de dagelijkse interacties, laat staan belangrijke keuzes te maken in zijn of haar leven. De vorm van een zelfverhaal wordt dus op een lineaire manier verbonden met de cognitieve conditie van de verteller. Dat slechts één opvatting over taal (referentieel en transparant) en verhaal (coherent) als juist, goed of gezond wordt beschouwd, heeft natuurlijk verregaande gevolgen in het erkennen geven aan mensen die moeilijker of anders vertellen.

Ik raakte geïnteresseerd in hoe we die voorwaarden om te vertellen en de normen van wat verhaalbaar is zouden kunnen openbreken en transformeren. Hoe kunnen we meer expressievormen begrijpen en genereren? Kunnen we af en toe voorbij het louter gesproken woord en zijn vanzelfsprekende beteke-

nissen gaan? Als iemand niet spreekt, wil dat dan zeggen dat die persoon geen stem heeft? Wat is stem? Hoe kunnen we mensen die misschien niet altijd doen wat we verwachten of gewoon zijn, toch meer horen, erkenning geven en naar waarde schatten? Hoe kunnen we ons opnieuw afvragen wat een ‘competent verteller’ is?

Aanvankelijk exploreerde ik dit theoretisch en analyseerde autobiografisch materiaal.¹ Dat leverde boeiende inzichten op, maar ik bleef me afvragen hoe het nu zat in de realiteit: wat is het gevaar van het enkel verhaal over verhaal voor mensen in een dagelijks geleefde realiteit en op welke manier zou een ruimere verhaalnotie effect kunnen hebben en mogelijkheden creëren in die dagelijkse beleving? De vragen die ik voorheen vooral theoretisch exploreerde, wilde ik dan ook hernemen en uitdiepen in interactie met mensen die anders, moeilijk of niet spreken.

15

Het doel van die aanpak vanuit de praktijk was niet een zoveelste methodiek te ontwikkelen. Ik wou juist wegblijven van methodiek en therapeutische interventies en inzetten op de complexiteit van wat er in creatieve interacties kan gebeuren. Om zo vanuit dialoog en kleine interacties onszelf uit te dagen in onze geroutineerde manieren van communiceren, om gaatjes te prikken in ons enkel verhaal over stem, woord en verhaal. Vanuit ontmoetingen en interacties zocht ik naar manieren om situaties te creëren waarin verhalen van mensen voor wie communiceren om welke reden dan ook niet altijd vanzelfsprekend is, kunnen ontstaan en gehoord worden. Zowel dit boek als de bijbehorende tentoonstelling in Museum Dr. Guislain laat een aantal van die situaties en de daaruit ontstane verhalen weerklinken.

1 Dit mondde uit in het boek *Autisme in veelvoud. Het potentieel van life writing voor alternatieve vormen van subjectiviteit* (Garant, 2020).

Het enkel verhaal over verhaal ontrafelen, nadenken over stem en over wat een competent verteller is, kan natuurlijk niet door uitsluitend mijn eigen verhaal naar voren te schuiven. Daarvoor moet ik vooral luisteren naar andere verhalen. Daarom nemen straks verschillende mensen die anders communiceren, maar ook theatermakers, schrijvers, kunstenaars, dansers, filosofen en orthopedagogen de lezer mee in hun denken over dit thema en focussen ze op de rol van kleine interacties, verbeelding en creatie wanneer woorden niet vanzelfsprekend zijn.

De verhalen die aan bod komen zijn opgedeeld in vier delen. Elk deel begint met een aantal vragen die impliciet het accent leggen op het thema waar de verhalen over gaan.

Het eerste deel gaat over *stem en stilte*. Over de vraag of stem altijd iets te maken heeft met onze eigen stembanden en mond. Tegelijk gaat het niet alleen over dat fysieke instrument, maar ook over de context en de nabijheid waarin we in wisselwerking gaan met elkaar en over de vraag wat ons dat kan leren over stem.

Het tweede deel zet in op *ontmoeting*, op het op elkaar afstemmen, op het beroeren en beroerd worden, op kleine interacties waarin woordenstromen komen en gaan.

Het derde deel besteedt meer aandacht aan *het creëren*. De verhalen exploreren bijvoorbeeld of het maken van een gedicht, een tekening of een performance uitdrukking zou kunnen geven aan het onzegbare en hoe die creatie, het doen op zich, vervolgens mogelijkheden schept om tot expressie te komen en connectie te maken met de wereld die ons omringt.

Het laatste deel gaat ten slotte over *luisteren* en over hoe stemmen geruisloos ons lichaam kunnen binnendringen, ons dooreenschudden en raken. Je kan naar zoveel meer luisteren dan naar wat vandaag verteld wordt. Luisteren gebeurt niet alleen met de oren, maar vraagt eigenlijk om heel je lichaam actief in te zetten en verbinding op te zoeken.

Wat de bijdragen als geheel doen, is: het enkel verhaal over verhaal ontrafelen. Daarnaast bevragen ze vanuit verschillende hoeken wat stem hebben *betekent*, wat stem kan *doen* en wat stem kan *worden* zonder dat sluitend te beantwoorden. De bundel verschaft dus vooral een tijdelijke ruimte om ongehoorde verhalen een spoor te laten. Hun effect is nog onvoorspelbaar. Die onvoorspelbaarheid, de voorlopigheid en het efemere maakt er wezenlijk deel van uit. Er *kán* iets gebeuren. En die ontvanke-lijkheid is eigenlijk al genoeg.

GEHOORD